

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

Уређивачки одбор:

*др Ирена Грицакај, др Милка Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже
Конески, др Тине Лојар, др Александар Младеновић, др Асим Пецо,
др Миљар Пешикан, др Живојин Сипанојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

XXXIII књ.

БЕОГРАД

1977

REČ-DVE O IZRAZU „*ĐELAK*“

U tridesetoj knjizi, sv. 1—2, str. 579—587, Južnoslovenskog filologa, spisa za slovensku filologiju i lingvistiku, prof. Momčilo Savić objavio je kraći prilog pod naslovom: „Poreklo i značenje jedne reči iz istočne Srbije“ (*Đelak*), i učinio napor da utvrdi izvor i značenje tog retkog izraza u narodnom leksičkom fondu.

Kako nam se čini da ima mnogo više elemenata i potvrda koji upućuju na jedan drugi zaključak, neka nam bude dozvoljeno da se ovim pitanjem pozabavimo i obrazložimo svoje mišljenje.

Prof. Savić je u navedenoj knjizi Južnoslovenskog filologa pokrenuo pitanje porekla reči „*đelak*“, koju od leksičkih priručnika donosi jedino Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU, u kome doslovno čitamo: „*đelak*“, *đka* m. pokr. dečak, šiparac, momčić, — za muškarca... od 14—16 god. (kaže se) šiparac, ... *đelak*, u Levču (Trojanović, G1-EM 1926, 61). Kod istog slova, nešto napred Rečnik donosi i izraz *đalapak* u značenju — dečko, šipar od 8—14 god. (Tupižnica), koji se, što se značenja njegovih tiče, ne da odvajati od reči *đelak*.

Da u početku napomenemo da je reč *đelak* zabeležena na ograničenom području istočne Srbije i Pomoravlja, to je jedno; a što se značenjske razuđenosti naše reči tiče, mislimo da nije bilo nikakve potrebe za drugim naknadnim dodavanjem, odnosno proširenjem.

I kako je s pravom osetio da to nije izvorno slovenska reč, prof. Savića je posebno zanimalo njeno genetsko ishodište i putevi koje je ona prevalila do srpskih govora u istočnoj Srbiji i Pomoravlju. I u tom smislu krenuo je u potragu ne bi li našu reč mogao vezati za koji od susednih jezika, odnosno govora neslovenskih naroda koji su živeli ili žive u susednim oblastima.

Savić je u nekim leksičkim dvojezičnim priručnicima naišao na, po obliku, sličnu reč, rum. *gealat*, *vlaški gealat* sa značenjem „*dželat*, krvnik,

div, džin, gorostas, ubojica, kavgadžija, megdandžija“; u prenosnom značenju — i „veliki deran, klippan, hrabar, snažan, (i naprasit) čovek“.

U zbirci *Cintee batrinești si doine*, u kojoj je rumunski folklorista Cristea Sandu Timoc, na našoj teritoriji južno od Dunava sakupio obilje lirskih i epskih pesama, objavljena je i pesma *Țarul Murat și Radu Voivoda* (Car Murat i Vojvoda Radu), koja sadrži stih:

„Voi cinici sute de gelati“ — (Vas pet stotina dželata).

Prof. Savić izražava sumnju da izraz *gelați* (dželaci) u tom stihu znači „dželat“, jer smatra da bi i pored „preteranih pesničkih sloboda i hiperbola“ neuobičajeno bilo da turski sultan mobilise pet stotina dželata da bi jednom Vojvodi obrubio glavu.

Izvor srpskohrvatske reči „dželat“ i rumunskog izraza *gealat* „gelat“ svodi se, bez ikakve sumnje, na arapsko *ğallad*, „ğalada“, koji je posredstvom turskog prodro u sve balkanske jezike.

Osnovno značenje ove reči, bilo u srpskohrvatskom, bilo u ma kom drugom balkanskom jeziku, jeste — „dželat, krvnik, siledžija“, pa i njena prenosna značenja (hrabar, snažan i naprasit čovek) ne udaljavaju se bitno od njenog osnovnog značenjskog područja; imamo u vidu izraz, koji je, kako rekosmo, preko turskog ušao u sve balkanske jezike, dakle, radi se o reči „dželat“, o kome ćemo ovde morati reč-dve da kažemo.

U početku samo jednu napcmenu: držeći se logike i imajući u vidu jezičke potrebe, mi ne vidimo nikakav razlog da bi srpski govori istočne Srbije i Pomoravlja, u određeno vreme bili prizvučeni da iz vlaških govora uzajme jedan njima već poznat turcizem arapskog porekla, samo da bi smisaoni opseg svoje varijante „dželat“ upotpunili i prenosnim značenjem „hrabar, snažan“ (i naprasit) čovek“.

Izraz „dželat“ je neminovno prodro u sve jezike balkanskih naroda zato što je predstavljao novinu u izvršnom postupku turskog krivičnog zakona; za sporedna i prenosna značenja toga termina srpskim govorima navedenog područja stajao je i stoji na raspolaganju čitav arsenal izvornih jezičkih mogućnosti.

Razmatrajući našu reč „đelak“, reći ćemo još u ovom početku da njeno poreklo treba tražiti u arbanaškim govorima gornjomoravskog sliva, naimе, ako imamo u vidu da je u tajnim, odnosno šatrovačkim jezicima vranjskih mutavdžija, leskovačkih, niških, vlasotinačkih i makedonskih zanatlija, ogroman broj leksičkog fonda — arbanaskog porekla, onda je normalno očekivati da je poneki njihov izraz prelazio u svakodnevni živi govor.

Prelistavajući brojne radove i studije o tajnim jezicima¹ nekadašnjih zanatlija u pomenutim središtima, konstatovali smo da je, doduše, neznatan broj leksičkih mrvica šatrovačkog jezika dobio pravo građanstva u svakodnevnom saobraćajnom jeziku:

ćeno — mlado pseto

keć, keća, kić, kića, „uzvik pastira kad gone koze“ (Hercegovina)

rulek, ruljka (pelene)

ruljče,

lika (mokraća)

liljka (kad dete ukvasi pelene, kaže se napravila se liljka — (Vranje, grada SANU)

trem, (= čovek), alb. trim

vajza, (devojka)

¹ Uzgred da napomenemo da o šatrovačkim odnosno tajnim jezicima u nekim manjim središtima Makedonije, Južne Srbije i Bosne raspoložemo priličnom jezičkom građom:

1. M. Đ. Milićević, *Kneževina Srbija*, Beograd 1884;
2. Vuk St. Karadžić, *Srpski Rječnik*;
3. V. Jagić, *Die Geheimsprachen bei den Slaven*, in Sitzungsberichte d. phil. hist. Klasse d. k. Akademie d. Wissenschaften in Wien, CXXXIII (1895);
4. I. D. Šišmanov, *Beleški za bēlgarskite taini ezici i poslovečki govori*, Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knjižina, XII (1895);
5. Tzepenkov, *Usloven botušarski ezik v Prilep*, in Sbornik, VIII (1892);
6. Luka Grdić Bjelokosić, *Balanački, radnički, dumderski jezik*, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini, XII (1900);
7. S. Argirov, *Kēm bēlgarskite taini ezici*, in Sbornik, 1901;
8. N. Arnaudov, *Taen terziški ezik*, Sbornik (1906—1907) XXII—XXIII;
9. S. Trojanović, *Prilozi tajnim jezicima*, Južnoslovenski filolog, V (1925—1926); (recenzija N. Jokla, Indogermanisches Jahrbuch, XII, Sek. VII);
10. Živko D. Petković, *Jezik naših šatrovaca*, Beograd, 1928;
11. M. Filipović, *Tajni jezici u Velesu*, Glasnik skopskog naučnog društva, IX (1934), rec. Jokl. Indogerm. Jahrbuch, XVIII (VII);
12. Carlo Tagliavini, *Le parlate albanesi di tipo ghego orientale (Dardania e Macedonia Nord-occidentale)*, Centro studi per l'Albania, Roma, 1942, str. 73—82;
13. H. Barić, *Miscellen*,
14. Albanisches in Wortschatz der Vranjaer Mutafdzhi, Arhiv, III.
15. H. Polenaković, *Prilozi koi makedonskite tajni jazici*, Makedonski jezik, 1951/3—4; 1951/9—10;
16. Olivera Jašar-Nasteva, *Albanski zborovi vo makedonskite tajni jazici*, MJ. IV/3, 4, 5—6 (1953), 60—64; 84—92, 132—139;
17. Kadri Halimi, Godišnjak Muzeja grada Beograda, 1954.

djale,	} dečko
djalac,	
dale,	
đaljarče	
đalarče;	

u makedonskim tajnim jezicima zabeleženi su: *daljovče*, *đalovče* (dete), Makedonski jazyk, 1951/3—4; *đalapak* = dečak, šiparac — *đalapak* znači *dečko*, šipar od 8—14 god.; *đalac* — porodični nadimak (Erdeljanović); *daletić* — prezime (Šobajić) = Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU.

U značenjskom pogledu između *delak*, s jedne i *đelarče* (đalac, *dale*, *đalovče*, *daljovče*, — s druge strane, imamo savršeno podudaranje, što nije slučaj i sa prenosnim smislom rumunskog, vlaškog, odnosno moldavskog izraza *gealat*, *gilat*, *gelat* — hrabar snažan, čovek“. U prvom slučaju, odnosno u slučaju reči „*delak*“ i njemu sličnih oblika, značenje je strogo određeno (dečak, šiparac, momčić, od 14—16 god.), bez ikakvih atributa, dok vlaška reč *gilat*, *gelat*, koja bi po mišljenju Savića trebalo da bude osnova za nastanak izraza *delak* u govoru istočne Srbije i Pomoravlja, u značenjskom pogledu je — njegova sušta suprotnost.

Na fonološkom planu, objašnjenje leži na dlanu, jer *delak* i srodni oblici — *đelarče*, *đaljarče* potiču od množinskog oblika arbanaskih govora gornjomoravskog sliva i onih u Makedoniji,² tj. od reči *djalē*, pl. *djel (m)* = dete, dečak, u kojima je početna konsonantska skupina *dj*, pretvorena u *đ*, tako da su i jedninski oblici *đalac*, *dale*, *đalovče*, *daljovče* dobili palatalni izgovor u svom početnom delu.³

² Arbanasko poreklo naše reči zastupa i Ivan Popović u svojoj studiji: *Albano-slavica — Zur Geographie und Chronologie der albanischen Spracheinflüsse auf die Südslaven*, SOF, XV str. 518—519 (1956); zatim u *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960, str. 601.

³ 1. N. Jokl, *Vorläufiger Bericht über die im Auftrag der Balkankommission der k. Akad. d. Wissenschaften in Wien durchgeführten nordostgeigischen Dialektstudien* (in *Anzeiger*, Wien, 1915).

2. M. Lambertz, *Bericht über meine linguistischen Studien in Albanien von Mitte Mai bis Ende August 1916*, in *Anzeiger*;

3. ———— *Albanische Märchen*, Wien, 1922;

4. St. Mladenov, *Bemerkungen über die Albaner und das Albanesische in Nordmakedonien und Altserbien*, *Balkan-Archiv*, I, str. 43—70;

5. A. Urošević, *Gornja Morava i Izbornik*, Srpski etnogr. Zbornik, knj. 51 (1935);

6. M. Filipović, *Običaji i verovanja u Skopskoj kotlini*, Srpski etnogr. zbornik (grada), Bgd. 1939;

Na morfološkom planu, naša reč izvedena je dodavanjem morfeme *-ak* njenom osnovnom elementu, kao u rečima: *sëdmāk, pëtāk, vēštāk, pròstāk*; navedeni osnovni element *del* poslužio je i ostalim izvedenicima kojima su dodavani nastavci: *del + ac; del + arče; dal + e*; dok je u makedonskim šatrovačkim jezicima jedninski palatalizovani oblik: *řal — řen* dobio sledeći nastavak: *-ovče; řalovče, řalovče*.

I na kraju sumirajući to što smo u vezi sa poreklom reči *delak* izložili, stekli smo uverenje da pominjani izraz (*đelak*), kako po fonetsko-morfološkom obrazovanju, tako, naročito po svome značenju, ne bi mogao nastati od vlaške reči *gilat, gelat* (rum. *gealat*) kojoj u svim balkanskim jezicima odgovara turcizam arapskog porekla *dželat*. Njegovom iz vlaških govora prelazu u srpske idiome istočne Srbije, isprečavaju se nepremostive teškoće, posebno značenjske prirode.

Idriz Ajeti

7. Petar Skok, *Linguistička proučavanja neslovenskog stanovništva Skopske kotline*, Godišnjak Muzeja Južne Srbije, 1941;

8. C. Tagliavini, *Le parlate albanesi di tipo ghego orientale* Reale Accademia d'Italia, Centro studi per l'Albania, Roma, 1942, str. 58 paragr. 19;

9. Gl. Elezović, *Glasovne osobine arbanaškog dijalekta Debra i njegove okoline*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XI (1950);

10. Bahri Besi, mbi katër inovacione fonetike të të folmeve të Gegnisë së Mesme, në Konferencën e parë të studimeve albanologjike (15—21 — nëntor — 1962) Tirana, 1965, str. 261—269;

11. Jorgji Gjinari, *Dialektogjia shqiptare*, Tirana, 1963;

12. A. B. Десницкая, *Албанский язык и его диалекты*, Ленинград, 1968;

13. ———— *Gjuha shqipe dhe dialektet e saj*, Priština, 1971, (izdanje na alban-skcm);

14. I. Ajeti, *Glavnije jezičke osobnosti govora Albanaca preševske i bujanovačke okoline*, Vranjski glasnik, V, 1969, (268—269);

15. Mehmet Halimi, *Vëzhgime mbi të folmen e Moravës së Poshtme u Gjurmime albanologjike*, serija filoloških nauka, II (1972), str. 119—120.

R é s u m é

Idriz Ajeti

A PROPOS DU TERME „ĐELAK“

Incité par l'étude *Porelko i značenje jedne reči iz istočne Srbije* — „*derak*“ du prof. Momčilo Savić, publiée récemment dans la revue *Južnoslovenski filolog* — XXX (1—2), l'auteur du présent travail relève les difficultés concernant l'origine arabe du mot „*delak*“ introduit par les parlers valaques dans les parlers serbes de la Serbie de l'Est et de la Pomoravlje. En conséquence, l'auteur n'accepte pas l'opinion du prof. Savić, selon laquelle ce terme „*delak*“ présente le pluriel *gelafi*(*delaci*) des parlers valaques modifié au singulier.

Le champ sémantique du mot *gelat* dans les parlers valaques et dans la langue roumaine, étant identique au champ sémantique de ce dernier dans les dialectes serbes de la Pomoravlje — réduit la possibilité d'introduction de la forme d'un mot déjà connu dans les parlers serbes mentionnés plus haut.

C'est pourquoi, l'auteur de ce travail est plutôt enclin à trouver l'origine du terme *delak*, dans les idiomes albanais du bassin de la Južna Morava — et plus précisément dans le terme argotique *đal* plur. *del* (d'origine albanaise) des parlers serbes, respectivement macédoniens ayant pour suffixe le morphème *-ak*.